

Edmund Burke

Filosoffen uden ideologi

- af Morten Uhrskov Jensen

”There have been many subtler, more original and more systematic thinkers about the conditions of the social union. But no one that ever lived used the general ideas of the thinker more successfully to judge the particular problems of the statesman. No one has ever come so close to the details of practical politics, and at the same time remembered that these can only be understood and only dealt with by the aid of the broad conceptions of political philosophy.”¹

Ovenstående citat, hentet fra *Encyclopædia Britannica*, formår med få ord at placere Edmund Burke, hvor han hører hjemme, samtidig med at citatet klargør, hvor Burke *ikke* hører til. Det er formentlig af samme grund, at Burke også i dag er en politisk filosof, hvorom man i bedste fald ville sige, at han da nok havde visse pointer, men at han i øvrigt er ret uinteressant, ret støvet, fordi han ganske manglede de store visioner, som helst skal kendetegne den, der vil fortælle os, hvad vores samfund er, og ikke mindst hvor dette samfund skal bevæge sig hen. Edmund Burkes illusionsløshed med hensyn til den menneskelige natur og hans deraf følgende skepsis overfor de altomfattende politiske løsninger gør nok, at han ikke appellerer til intellektuelle og politikere, der hellere vil operere med klare mål, som hele samfundet derefter af al kraft skal arbejde hen imod.

Det er trist, at det forholder sig sådan. Der vil altid være – og er det i høj grad i dag – behov for at tænke politik som noget andet end et *projekt*, hvor en *vision*, udtænkt ved et skrivebord, skal være den drivende kraft, der skal omkalfatre både mennesker og samfund. Der er

¹ *Encyclopædia Britannica*, p.412, bd. IV. London 1949.

Morten Uhrskov Jensen

tværtimod behov for at tænke det politiske som en uadskillelig del af det historiske, hvor ikke den enkelte generation, men derimod den samlede mængde af god (og dårlig) historisk erfaring, opsamlet gennem århundrederne, danner baggrund for den langsomme reformering af samfundsinstitutionerne, der derved aldrig stivner i gold konservatisme, men i stedet danner et nyt hele, hvor trådene og erindringen tilbage til det efterladte ikke er skåret over, men snarere indgår i en symbiose med det nye og således beriger og forfiner det.

Edmund Burke ikke bare repræsenterer men er i høj grad ophavsmanden til det syn på politikken, at denne ikke er en ting, der bør tages let på. Politik skal ikke bedrives spekulativt, men pragmatisk. Burkes pragmatisme er imidlertid ikke et andet ord for relativisme, hvor pragmatismen bliver et mål i sig selv, og dette at samarbejde i sig selv bliver anset for et gode. Burkes liv er et fornemt vidnesbyrd om en mand, der talrige gange talte magten midt imod. Det gjorde han, når han indigneredes over magtmisbrug og urimeligheder. Denne kritik af magten forførte ham dog ikke til at tro, at en rent spekulativ tilgang til politik kunne rette op på fejl og mangler. Tværtimod var han af den opfattelse, at man skulle være endog særdeles varsom med at ændre en given institution, også selvom denne var behæftet med fejl. Fejlene skulle så vidt muligt rettes, javel, men dette skulle altid ske i respekt for den historiske baggrund, som en samfundsinstitution var opstået og opbygget på. Edmund Burke var med andre ord noget så usædvanligt som en reformer, der hvor reformer var ønskværdige, samtidig med at han var en arg modstander af utopier, udtænkt ved et skrivebord eller i en diskussionsklub.

Edmund Burke blev født i Dublin i 1729. Med en protestantisk far og en katolsk mor fik Burke så at sige i vuggegave den langvarige og ulykkelige konflikt mellem England og Irland, en konflikt der på det moralske plan er Englands vel nok største skamplet. Efter at være flyttet til London i 1750 læste han en kort overgang jura, inden han gik over til litteraturstudiet. Også dengang var dette studie temmelig brødløst. I 1756 og 1757 fik han dog udgivet to bøger, *A Vindication of Natural Society* og *A Philosophical Enquiry into the Origin of our Ideas of the Sublime and Beautiful*. I den første gennemgår Burke bl.a. de forskellige regeringsformer, despotiet, aristokratiet og demokratiet. I modsætning til

Edmund Burke

hovedværket *Reflections on the Revolution in France* (1790), hvor Burke fremhæver det konstitutionelle monarki, er han i *A Vindication...* temmelig pessimistisk, uanset hvilken styreform folket lever under. I sin anden bog er Burke optaget af, hvad der får mennesket til at opføre sig moralsk i forhold til sine medmennesker. Burkes endelige svar på dette spørgsmål bliver en henvisning til Åbenbaringen eller Gud, der i en vekselvirkning mellem håb og frygt får mennesket til at optræde moralsk².

Egentlig politisk indflydelse havde Burke kun i perioderne 1765-66 og 1782-83, hvor han i den første periode, i pagt med sin sans for ret og rimelighed, var medvirkende til at få ophævet en skat lagt på de amerikanske kolonier. Hele hans indstilling til kolonierne på den anden side af Atlanterhavet er i øvrigt et forvarsel om, hvad der skulle komme fra hans hånd i 1790. Den mest berømte sentens fra den amerikanske uafhængighedserklæring, ”All men are created equal”, var, påvirket som den er af de metafysiske ideer fra de franske oplysningsfilosoffer, aldeles uegnet til at retfærdiggøre nogen form for oprør efter Burkes mening. I forbindelse med spørgsmålet om beskatning af kolonierne og kolonisternes protester, sagde han i stedet i Underhuset: ”Show the thing you contend for to be reason; show it to be common sense; show it to be the means of attaining some useful end.” Og videre: ”The question with me is not whether you have a right to render your people miserable, but whether it is not your interest to make them happy”³. Ikke abstrakte ideer, men rimelige og praktisk gennemførlige ideer, det var for Burke, hvad politikken måtte handle om.

På lignende vis var Burke stærkt kritisk overfor den engelske administration i Irland og Indien. I Irland handlede det om noget så basalt som (manglende) lighed for loven, idet det var forbudt katolikkerne at erhverve ejendom. I Indien drejede det sig om den vilkårlighed, som blev udøvet af Det ostindiske Kompagni. I begge tilfælde var der for Burke tale om både forbrydelse og dumhed. Forbrydelse, fordi midlerne til at få den indfødte befolkning til at makke ret, ikke kunne begrundes i nogen absolut nødvendighed, og dumhed, fordi det på længere sigt bedre ville have kunnet betale sig at opelske en

² Per Stig Møller, *Den naturlige orden*, København 1996. p.152ff.

³ *Encyclopædia Britannica*, p.416, bd. IV.

Morten Uhrskov Jensen

større især økonomisk selvstændighed blandt henholdsvis irere og indere⁴.

Da den franske revolution brød ud i 1789, var der mange, der forventede, at Edmund Burke ville forsvare revolutionen. Denne antagelse måtte i givet fald bygge på et meget overfladisk kendskab til de tanker og holdninger, som Burke siden 1756 havde givet udtryk for. Offentligheden måtte vente indtil 1790, før Burke tog til genmæle. I en tale den 9. Februar 1790 erklærede han, at revolutionen var imod naturen, Guds orden, civilisationen og friheden. Senere på året udkom så hans, man fristes til at sige monumentale, hovedværk, *Reflections on the Revolution in France and on the Proceedings in certain societies in London relative to that Event*. Bogen er udformet som et brev til en ung parisisk adelsmand, der skal have spurgt Burke til råds om de begivenheder, der havde fundet sted i Frankrig. ”Brevet” har en længde på ca. 250 sider og er uden kapitelinddeling af nogen art. Burke medgiver selv i indledningen, at en anden disponering havde været en mulighed, og sandt er det da også, at værket bærer præg af at være nedskrevet, efterhånden som Burke har tænkt over de mange forskellige virkninger, som revolutionen indebar. Det ændrer dog ikke ved, at værket er helstøbt i den forstand, at læseren, når han lægger bogen fra sig, står tilbage med et indtryk af en forfatter og et værk, der i sjælden grad har noget på hjerte. Bogen indeholder den stærkeste advarsel om faren ved den spekulative tænkning, der tror, at den ved den rene fornufts hjælp er i stand til at opfylde alle de goder og ønsker, som utalte generationer før den selv ikke har, eller rettere ikke har til den fuldkommenhed, som altid fordres af de revolutionære, uanset hvad de så kalder lige netop *deres* revolution.

Der kan siges at være mange veje til målet, hvis det skal forsøges at uddrage de væsentligste emner i *Tanker om den franske revolution*. Burke kommer omkring snart sagt alle sider af revolutionen og dens betydning, ikke bare i Frankrig, men vel især dens betydning for det nye og omvæltende, som revolutionen repræsenterede for den europæiske kultur som sådan. Der er her valgt en gennemgang, der fokuserer på syv

⁴ Per Stig Møller, *Den naturlige orden*, p.171ff.

Edmund Burke

kerneområder, som defineres som følger: a) legitimiteten, b) historien, c) abstraktionen/metafysikken/menneskerettighederne, d) moralen, e) monopoliseringen, f) konsekvenserne, g) genopdragelsen. Opstillingen gør ikke krav på at være endelig, ligesom det kan diskuteres, hvorvidt det ene punkt skal optræde før det andet eller tredje eller ej. Formålet skulle dog gerne være at fremstille Burkes tanker som et hele, så at resultatet af det ene punkt virker ind på de andre og vice versa.

Legitimiteten

Burke tager spørgsmålet om legitimiteten op flere gange⁵. Der er for ham at se ikke tvivl om, idet han undervejs citerer det engelske parlaments beslutning fra 1688, året for "The Glorious Revolution", at "nationens enhed, fred og ro, næst Gud, fuldstændigt afhænger af, at der bevares *vished* med hensyn til TRONFØLGEN". Dette indebærer for Burke ikke, at "en arvet ret til at herske var i streng betydning *ufortabelig* for enhver, som måtte have opnået tronfølgen, og under alle omstændigheder, hvilket ingen borgerlig eller politisk rettighed kan være". Men det indebærer, at tronfølgeloven er den sikre rettesnor, som må følges, med mindre ganske særlige forhold gør sig gældende. Det kan således f.eks. antages, at Burke i forbindelse med zar Nikolai II's abdikation i marts 1917 ville have godkendt oprettelsen af den provisoriske regering i Rusland. Han ville derimod, selvsagt, ikke have godkendt den efterfølgende revolution i november samme år, hvor bolsjevikkerne kuppede sig til magten. Der kan således ikke gives nogen fuldkommen sikker anvisning på, hvornår en hersker/regering er legitim, men dette skal ses som udtryk for en nøgtern erkendelse af grænserne for det menneskeligt mulige og *ikke* som et carte blanche til at ændre styreform efter forgodtbefindende.

I tilknytning til den franske revolution havde et engelsk revolutionsselskab blandt meget andet erklæret, at folket havde "ret til at afsætte deres leder i tilfælde af misregimente". Et sådant "løst og ubestemt princip" kan, siger Burke, ikke gøres til en fast regel. Ingen regering kunne på noget tidspunkt føle sig blot nogenlunde sikker på sin eksistens, når den simple påstand om misregimente hvert øjeblik kunne

⁵ Edmund Burke, *Tanker om den franske revolution*, Tidehvervs Forlag, Danmark 1987. p.22, 28f, 79, 163f.

Morten Uhrskov Jensen

true de styrende. Burke er som nævnt på det rene med, at det i yderste undtagelsestilfælde kan være nødvendigt at tvinge regenten/regeringen til at træde tilbage. Han bruger som eksempel begivenhederne i England i 1688, hvor Jakob II blev afsat. Der var der imidlertid fra den engelske konges side tale om forsøg på at ”kuldkaste den protestantiske kirke og stat” og for at have brudt den ”fundamentale overenskomst mellem konge og folk”. Der var med andre ord tale om noget væsentligt andet og mere end det luftige begreb misregimente. I forlængelse heraf ser Burke ligeledes med rædsel på den behandling, som var ved at blive adelen og gejstligheden i Frankrig til del. De to stænder knyttes sammen med begreberne ære, religion og lærdom. Særligt i tidligere tider var adel og gejstlighed afgørende omdrejningspunkter, for så vidt som den ene part optrådte som beskytter og den anden som bevareren af det skriftligt overleverede. Hvad revolutionen medførte for de to grupper, var for det første et overgreb i sig selv, for det andet en ødelæggelse af to samfundsinstitutioner, der, skønt de vel ikke havde samme betydning som i især den tidlige middelalder, besad væsentlige værdier og derved legitimitet, som ikke uden videre burde omstyrtes. Endelig kommer Burke ind på det forhold, at hvis den nye franske regering virkelig var ”en nødvendig erstatning for et fordrevent tyranni”, ja så ville en sådan regering også blive indrømmet den nødvendige legitimitet. Det måtte imidlertid være op til den nye regering at bevise, at den besad denne legitimitet, noget der for Burke at se var endog meget langt fra virkeligheden.

Spørgsmålet om, hvad der konstituerer den legitime stat, vil til stadighed være af interesse. På samme tid som det må behandles med et frit sind, må det også behandles med den yderste varsomhed. Det må det af den indlysende grund, at konsekvenserne kan, og ofte vil, være uoverskuelige. Det kan vel med forsigtighed siges, at mennesket ikke fuldstændig kan afskrive sig muligheden af at gøre oprør. Det skal derpå øjeblikkeligt slås fast, at en sådan handling aldrig kan være ønskværdig *i sig selv*, men kun kan ses som det sidste rædselsfulde alternativ, når alt andet er prøvet og har fejlet.

Edmund Burke

Historien

Som konservativt menneske er Burke sig fuldt bevidst om historiens umådelige betydning for udformningen af nutidens politik. Han forfalder på intet tidspunkt til letkøbte fraser om *visioner* og *fremtidsorienteret politik*, kort sagt alle de politiske projekter, som i så høj grad kendetegnede den franske revolution, og som vi i vore dage i ikke meget mindre grad trækkes med. Nej, siger Burke, politikken er ikke et projekt, men bør i stedet føres med en dybfølt anerkendelse og reverens for fortiden, som vi jo, i modsætning til fremtiden, vitterligt kan vide noget om⁶. Burke formulerer i en smuk sætning denne hengivenhed for fortiden, når han siger, ”Ved således at holde os til naturens metode i statens førelse er vi aldrig ganske nye i vore forbedringer og aldrig ganske forældede i det, som vi holder fast ved”. Og videre, ”Ved altid at handle så at sige i vore hedengangne forfædres nærværelse holdes frihedsånden, som overladt til sig selv fører til misregimente og umådehold, i tømme af en pietetsfuld alvor”. Ovenstående maksime medfører så også, at ingen bør ”nedrive et bygningsværk, som, om så blot nogenlunde, igennem lange tider har tjent samfundets fælles formål, eller til at genopføre det uden at have modeller og forbilleder af prøvet brugbarhed at gå efter”. Ovenstående citater vidner, udover deres umisforståelige klarhed, om et fintfølelse og beskedent menneske, der ikke bilder sig ind, at lige netop han af skæbnen eller Vorherre er udset til at være menneskehedens frelser, så sandt som ingen enkeltperson og ingen enkeltgeneration kan gøre krav på noget sådant. Af samme grund advarer Burke da også franskmændene indtrængende imod, at lige netop de på dette præcise sted i historien kan hæve sig op over selv samme historie og gøre med nutiden, som det passer dem.

Det er i sammenhæng med sit syn på historien, at Burke for en nutidig læser nok bliver mest provokerende, når han siger, at ”vi Englændere i almindelighed er mennesker med primitive følelser; at vi i stedet for at bortkaste alle vore gamle fordomme i høj grad værner om dem, og, for at bide hovedet af al skam, vi værner om dem, fordi de er fordomme, og jo længere vi har haft dem og jo mere udbredt de har været, desto større pris sætter vi på dem”. Fordomme er for Burke en slags instinktiv nødværge mod for hastigt vedtagne beslutninger, og han hævder videre,

⁶ Do. p.36, 62, 87ff, 171.

Morten Uhrskov Jensen

at søger man endelig at afdække baggrundene for fordommene, da finder man det ”mere stemmende med visdom at fastholde fordommen med dens indhold af fornuft end at bortkaste fordommens overklædning og ikke beholde andet tilbage end den nøgne fornuft”.

I forlængelse af sine tanker om fordomme og deres betydning havde Edmund Burke et skarpt blik for sine politiske modstanderes behandling af det gamle, det nedarvede contra det nye, det ubesmittede. ”De (revolutionsmændene) har ingen respekt for andres visdom, men til gengæld et overmål af tillid til deres egen. At et system er gammelt, er for dem tilstrækkelig grund til at kassere det”. Det, der har været igennem mange generationer, bliver således *i sig selv* til noget underlødigt, noget der for enhver pris må gøres op med. Hvor, som tidligere nævnt, Burke anerkender oprøret som en mulighed i yderste nødstilfælde, da bliver oprøret nu til noget normalt, noget i virkeligheden anerkendelsesværdigt, fordi oprøret i revolutionsmændenes øjne er udtryk for et opgør med det gamle per se, og et sådant oprør vil altid kunne forsvares med det strålende nye, der med den absolutte fornufts hjælp er udtænkt i øjeblikket. En sådan tilgang til politiske spørgsmål vil dog, som Burke bemærker, betyde, at ”Deres fædrelandskærlighed går kun så langt som den kan forliges med deres luftige projekter, der står og falder med det politiske system, der stemmer med deres øjeblikkelige mening”.

Endelig nævner Burke med henvisning til historien, at ”Gamle samfundsordninger... er sjældent dannet ud fra en teori, snarere har man dannet teorier ud fra dem”. Igen ses det, hvordan spekulatjonen bør vige for erfaringen, som er den, ikke fuldkomment sikre, men dog den sikreste målestok, når politikken skal føres.

Burkes identifikation af sig selv som en person med en historie, uden hvilken han så at sige ikke *er*, kunne i vor egen tid behøve en renaissance. Det er ikke mindst i national sammenhæng beskæmmende at måtte overheøre personer med magtens instrumenter i hånden udtale, at en given institution eller ordning er så og så gammel, hvorefter yderligere argumentation synes unødvendig, hvis formålet ellers er hurtigst muligt at ændre vedkommende institution til ukendelighed. Særlig grelt har dette vel vist sig i forhold til den danske folkeskole, der fra at være en vitterlig Folkets Skole i de sidste næsten 30 år (siden

Edmund Burke

folkeskoleloven af 1975) er overgået til at være et forsøgslaboratorium for alskens metafysikere, der næsten uhindret har formået at presse svage politikere til at iværksætte uprøvede teorier, udtænkt med nærmest bevidst foragt for den folkeskoleordning, der havde givet generationer af børn og unge *nyttige kundskaber*, som det lødigt og uhøjtideligt er formuleret i den tidligere folkeskolelov af 1937. Der er i dag et påtrængende behov for at tænke mennesket ind i dets historiske sammenhæng. I modsat fald vil konsekvensen blive en stigende relativisme, stundesløshed og, for nu at bruge et forkæret begreb, fremmedgørelse i forhold til egen virkelighed og egen sammenhæng.

Abstraktionen/metafysikken/menneskerettighederne

Edmund Burke var ikke i tvivl om, at virkelige rettigheder for henholdsvis englændere, franskmænd, nederlændere osv. var et fremragende gode⁷. Han siger således, at ”Det ligger mig fjernt teoretisk at fornægte menneskers *reelle* rettigheder, og endnu fjernere ligger det i mit hjerte at fornægte dem i praksis (for så vidt det står i min magt at give eller tilbageholde). Med afvisningen af deres falske rettighedskrav agter jeg ikke at skade de reelle, som deres påståede rettigheder ville ødelægge fuldstændigt.” Og videre: ”Men eftersom friheden såvel som tvangen varierer efter tid og omstændigheder og giver rum for talløse modifikationer, kan de ikke fastlægges efter en abstrakt regel, og intet kan være mere tåbeligt end at drøfte dem på det grundlag”. Burke får således både slået fast, at rettigheder må være *konkrete*, de må være bundet til tid og sted, samtidig med at Burke har et skarpt blik for, at rettighederne ikke kan stå alene. Også ”tvangen” må nemlig med, uden hvilken al tale om rettigheder er absurd. Til rettigheder knytter sig naturligvis pligter, konkrete pligter, og først når der er tale om denne gensidighed af frihed og tvang, ret og pligt, er det muligt at tale om, hvad konkrete mennesker har *ret* til.

I vor egen tid, hvor forskellige menneskerettighedserklæringer for længst har opnået sakral status, er det velgørende at læse en Edmund Burke, der gennemskuer hulheden og det reelle indhold i sådanne erklæringer. ”De (revolutionsmændene) har ”menneskerettighederne”. Imod dem gælder

⁷ Do. p.59ff., 140.

Morten Uhrskov Jensen

ingen hævdvunden ret, over for dem er ingen overenskomst bindende. De tillader ingen moderation og intet kompromis. Unddrages noget deres ubetingede krav, er det at anse for bedrag og uret. Lad ingen regering håbe på sikkerhed imod disse deres menneskerettigheder, så længe de råder, eller vente retfærdighed og mildhed i administrationen af dem! Disse spekulators indvendinger retter sig lige så meget imod et gammelt og lykkebringende styre, hvis det ikke stemmer overens med deres teorier, som imod det værste tyranni eller den groveste usurpation". En stærkere afstandtagen til den iboende metafysik i menneskerettighedserklæringer, der pr. definition vil hæve sig over tid og sted, kan næppe tænkes. Det giver sig selv, at *følgerne* af sådanne erklæringer i høj grad kan blive fysiske for de sagesløse mennesker, der måtte skulle finde sig i at leve med virkningerne af abstrakt formulerede rettigheder. Det ændrer dog intet ved, at skabelsen af menneskerettighedserklæringer er en følge af rent spekulativ tænkning, der lader hånt om enhver given historisk virkelighed og reelt er en fornægtelse af den fortid og de forfædre, der møjsommeligt måtte have bygget et sæt af reelle rettigheder op, ufuldkomne og åbne for moderation, javel, men altså netop håndgribelige rettigheder for virkelige mennesker, et virkeligt, bestemt sted i en bestemt tid.

Burke finder videre, at menneskerettighedstilhængerne altid finder deres *påskud* til disse rettighedserklæringer i forhold såsom religion, moral, love og særrettigheder (der antages at være onder), mens de virkelige *årsager* til menneskelig dårlighed i langt de fleste tilfælde handler om "den elendighed, som stolthed, ærgerrighed, griskhed, hævnthørst, begær, hidsen til oprør, hykleri, utøjlet nidkærhed og hele rækken af fordærvelige lidenskaber har bragt over verden..." Som et konservativt menneske er Burke fuldt ud klar over den begrænsede rækkevidde af den menneskelige fornuft, og han tilskriver derfor først og fremmest forbrydelse og dumhed til den menneskelige natur som sådan og undlader følgelig at optræde som den selvretfærdige dommer over de famlende forsøg, som generationerne gennem tiden trods alt har gjort for at bibringe tålelige vilkår for menneskene nede på jorden. Skabelsen af paradiset på jord, derimod, overlader han hellere end gerne til andre, endskønt disse selvsagt ikke skal forsøge deres forehavender realiseret uimodsagt.

Edmund Burke

I vor egen tid er det som sagt sådan, at menneskerettighederne bruges, så man må give Burke ret. Overfor dem (rettighederne) tillades ingen moderation og intet kompromis. Hvis overholdelsen af en af disse rettigheder er i dyb konflikt med f.eks. en nations og et folks behov for at opretholde sig selv som netop nation og folk, så vil der ikke være tvivl om, at den nationale interesse må vige til fordel for rettighederne. Der tales i disse år jævnlige om, at FN's menneskerettighedserklæring bør skrives ind i den danske Grundlov. Det er i forbindelse hermed påfaldende, at modstandere af et sådant vanvittigt forehavende i reglen ikke argumenterer ved hjælp af modsætningen abstrakt/konkret, men i stedet henviser til vanskeligheden ved grundlovsændringer. Vi er med andre ord nået dertil, hvor tanken om abstrakte rettigheder er blevet kanoniseret i en sådan grad, så det kun er muligt at forsøge at standse den løbske vogn, der hedder menneskerettigheder, med argumenter uden substans, fordi det i den offentlige debat er blevet sværere og sværere at afdække, hvad meningen med og omkostningerne af de universelle rettigheder reelt betyder. Og da argumenterne er uden substans, stiger risikoen følgelig også for, at det bliver menneskerettighederne og ikke menneskene, der går af med sejren.

Moralen

Edmund Burkes tanker om moral er mindre gennearbejdede end de andre piller, hvorpå hans grundholdning hviler⁸. Han skriver dog et sted: ”Det er ikke klart, om vi Englændere har lært de store og glørværdige grundsætninger og gode sæder, hvoraf der endnu er tydelige spor, af jer, eller om I har dem fra os. Men jeg tror, at vi bedst kan spore dem tilbage til jer... Det vil efter min mening sige, at det kun i alt for høj grad angår hele Europa, hvad der sker i Frankrig”. I forbindelse med en nøje gennemgang af den franske konges og dronnings af en folkemængde påtvungne rejse fra Versailles til Paris giver Burke udtryk for sin forfærdelse over, at en sådan hændelse overhovedet har kunnet finde sted. Og han spørger da, hvorfor han oplever dette helt anderledes end f.eks. dr. Price, en engelsk dissenter-præst, der havde omtalt dette ”triumftog” i begejstrede vendinger. Burke skriver således, at ”Hvoraf kommer det, at mine følelser er så forskellige fra dem, der næres af den

⁸ Do. p. 69, 77, 80, 83.

Morten Uhrskov Jensen

velærværdige dr. Price og dem af hans menighed, der vælger at tilslutte sig de følelser, der kommer til udtryk i hans tale? – Af den simple grund, at det er *naturligt*, at jeg føler således; fordi vi er således skabt, at vi ved et sådant syn gribes af tungsind ved tanken om omskifteligheden af de dødeliges lykke og om menneskelig storheds rystende usikkerhed; fordi vi gennem disse naturlige følelser lærer noget af største vigtighed; fordi vore lidenskabelige følelser ved sådanne begivenheder belærer vor forstand; thi når konger styrtes fra deres troner af den Højeste Styrer af dette store drama og bliver genstand for uslingens forhånelse og den braves medynk, betragter vi sådanne ulykker på det moralske plan, som vi burde betragte et mirakel på det fysiske”.

Det lange citat giver forhåbentlig en fornemmelse af Burkes moralske habitus. Det nærmeste han dog kommer kilden til en almen moral, er, som det fremgår, at det er *naturligt* at føle således.

Edmund Burke så den franske revolution som et almindeligt sammenbrud for anstændighed og moral. Dette viste sig særlig tydeligt under forhandlingerne i Nationalforsamlingen, hvor ”Humanitet og medfølelse latterliggøres som udslag af overtro og uvidenhed. Nænsomhed imod enkeltpersoner regnes for forræderi mod staten. Friheden skal altid anses for fuldkommen, alt imedens ejendommen gøres usikker. Midt under snigmord, massakrer og konfiskation, fuldbyrdet eller planlagt, laver de udkast til det nye samfunds gode orden”. I forbindelse hermed beklager Burke, hvad han ser som det gamle riddervæsens svanesang; ”Dette komplicerede system, sammenvævet af tanke og følelse, havde sin oprindelse i det gamle riddervæsen, og dets grundlag bestod, skønt under former, der skiftede sammen med samfundsforholdene, og øvede sin indflydelse gennem mange slægtled lige op til vor egen tid. Skulle det nogensinde fuldstændigt udslukkes, frygter jeg, at tabet vil blive stort”. Burke kæder altså dette moralens sammenbrud sammen med netop revolutionen, fordi tusindårsrigets snarlige komme med logisk konsekvens må medføre, at enhver anstændighed må anses som en modarbejdelse og et forræderi imod det, der arbejdes hen imod, nemlig menneskets totale frisættelse. Han ser ligeledes kongen og dronningens ”triumftog” fra Versailles til Paris i oktober 1789, som endnu et bevis på, at ”Som de principløse

Edmund Burke

lykkejægere, de er, finder de aldrig noget godt hos den lidende retskaffenhed eller noget forbryderisk hos den heldige tronraner”.

Det er ikke for meget sagt, at Burke med sine overvejelser om moralens rolle i forbindelse med en revolutionær omstyrtelse af den gamle orden i høj grad foregreb senere tiders begivenheder. Robespierres rædselsregime i 1794 er et eklatant eksempel på dette, ligesom det 20. århundredes to store totalitære ideologier, nazismen og kommunismen, om nogen er kendetegnet ved, at almindelige menneskelige moralbegreber brød aldeles sammen. Det gælder i det hele taget, at Burke gentagne gange vender tilbage til det ubestrideligt *nye*, som den franske revolution indeholdt. Forbrydelser havde naturligvis fundet sted i rigt mål op igennem menneskehedens historie, men hvor man tidligere dog så nogenlunde vidste, hvornår noget var en forbrydelse og hvornår ikke, så var der med revolutionen indtrådt det særegne, at en ny ”moral” havde set dagens lys, nemlig denne, at blot man myrdede løs i revolutionens navn, så var det ikke blot tilladt, men oven i købet anbefalelsesværdigt.

Monopoliseringen

Burke beskæftigede sig tillige med oplysningsfilosofferne generelt⁹. Han anerkendte, at ”Mange af dem stod virkelig højt på litteraturens og videnskabens rangstige. Verden havde ladet dem vederfares retfærdighed og overså for deres omfattende talenters skyld den ondsindede tendens i deres særlige grundsætninger. Dette var virkeligt frisind, som de gengældte ved så vidt muligt at forbeholde sig selv og deres tilhængere ry for fornuft, lærdom og smag”. Og videre, at ”Til deres litterære monopolsystem knyttede de en utrættelig flid i på alle måder og med alle midler at sværte og miskreditere alle, som ikke tog deres parti. For dem, som med opmærksomhed har fulgt deres fremfærd, har det længe været klart, at det eneste, de endnu savnede, var magten til al lade mundens og pennens intolerance udmunde i en forfølgelse, der ville være rettet imod ejendom, liv og frihed”.

Det tør roligt siges, at den franske revolution betød forfølgelse rettet imod ejendom, liv og frihed. Særligt berygtet er nedkæmpelsen af opstanden i Vendée i 1792, hvor bønderne, for størstepartens

⁹ Do. p.111.

Morten Uhrskov Jensen

vedkommende selvejende, i et antal på mindst 10.000 blev druknet parvis i den nærliggende flod.

Ovenstående iagttagelse er altså ikke bare præcis og er igen kun en logisk følge af f.eks. Voltaires, Diderots og Rousseaus overbevisning om at besidde en særlig viden, der var forbeholdt en kreds af specielt indviede. Det er tillige en erkendelse, som det også i vore dage er muligt at nikke genkendende til. Særlig tydeligt har det vel været indenfor undervisningssektoren og i de offentlige medier. Disse to vigtige offentlige institutioner har i hvert fald i 30 år haft en betydelig slagside i retning af netop den form for utopisk tænkning, som Burke så indtrængende advarede imod. Det har indenfor disse to områder været endog meget vanskeligt at trænge igennem med andre synspunkter. I stedet har der i en lang række tilfælde været tale om, hvad man kunne kalde en skindebat, hvor tilsyneladende uenigheder reelt har bevæget sig indenfor det samme spektrum af ”tilladelige” divergenser. I den anledning skal det dog siges, at det netop i disse år, i højere grad end set længe, diskuteres, hvilke faktiske trusler der har været rettet imod borgernes ”ejendom, liv og frihed”.

Konsekvenserne

Når Edmund Burke skulle udtale sig om de sandsynlige konsekvenser af de begivenheder, der udfoldede sig i Frankrig, bliver han for så vidt kun mere pessimistisk, som *Tanker om...* skrider frem¹⁰. Han nævner først, at ”Jeg ved ikke, hvad jeg skal kalde det nuværende styre i Frankrig. Det foregiver at være et rent demokrati, men alligevel er det efter min mening på en vej, der på kort tid vil føre det direkte til et ondt og lavtsindet fåmandsstyre”. Senere skriver han, at ”Alle de indirekte begrænsninger, som lægger en dæmper på despotiet, er fjernet så totalt, at hvis monarkiet nogensinde igen opnår fuldstændig overlegenhed i Frankrig, under dette eller et andet dynasti, vil det, hvis det ikke fra begyndelsen frivilligt dæmpes af fyrsten ved kloge og dygtige råd, sandsynligvis blive den mest absolutte enevoldsmagt, der nogensinde har eksisteret på jorden. Dette er et fortvivlet hasardspil”. Det er igen påfaldende, hvor tæt Burke kom på det, der rent faktisk blev en realitet,

¹⁰ Do. p.123f, 184.

Edmund Burke

først ved ”Velfærdsudvalget” under Robespierres ledelse, siden ved Napoleons ubegrænsede diktatur. Burke så klart, at blot fordi magten blev fordelt på en anden måde, ville dette jo ikke medføre, at magten forsvandt. Og en *ny* magt, der havde gjort op med alt det gamle, og som derfor ikke ville være bundet af nogen af de indskrænkninger, der trods alt forhindrer selv en despot i de værste udskejelser, den ville netop ved nedbrydningen af alle skranker være helt uden hæmminger og som den naturligste ting af verden knuse enhver modstand på sin vej. Magt korrupperer, ja, men absolut magt korrupperer som bekendt absolut, og når den absolutte magt så desforuden ikke holdes bare en smule i tømme af respekt for gammel sæd og skik, så er vejen banet for en magtudøvelse, som selv Asiens værste despoter ville have svært ved at leve op til.

Genopdragelsen

Som et sidste væsentligt – og fra vor egen tid ikke ukendt – træk ved den franske revolution er det relevant at se nærmere på Edmund Burkes syn på det, han kaldte de revolutionæres syn på borgerne i den nye stat, de var i færd med at skabe¹¹. I forbindelse med indførelsen af en ny kirkeordning (der bl.a. indebar, at præsteembederne skulle gøres valgbare) mistænkte Burke det ny styre for kun at indføre denne kirkeordning som et første skridt på vejen ”til den fuldstændige afskaffelse af den kristne religion i alle dens former, så snart folkets sind er blevet præpareret til dette sidste slag mod religionen ved gennemførelsen af planen til at bringe dens tjenere i almindelig foragt”. Denne præparering, eller dette ”opdragelsesskema”, som Burke benævnte det, går under ”navnet borgerlig opdragelse, opdragelse til samfundsborger”. Burke så med andre ord for sig, hvordan de nye magthavere er sig fuldt bevidste, at de må så at sige genopdrage eller rettere nyopdrage borgerne, så at disse ikke falder tilbage til de gamle vaner og de gamle skikke. Der skal altså finde sted en egentlig udryddelse af alt det, der tidligere bandt menneskers tilværelse sammen. For at opnå det har revolutionsmændene, som Burke påpeger, bl.a. ”indført et nyt system af tekniske udtryk” (bl.a. kanoniseringen af begrebet ”citoyen”, borger, der skulle anvendes ved tiltale af en hvilken

¹¹ Do. p.147.

Morten Uhrskov Jensen

som helst person. Man kommer her til uvilkårligt at tænke på kommunisternes brug af betegnelsen ”kammerat”). Blandt de mange foruroligende aspekter ved det, der i disse år fandt sted i Frankrig, hører dette opdragelsesaspekt ikke til de mindst skræmmende. Det er atter slående, hvordan Burke foregriber senere tiders begivenheder. Ikke bare i Frankrig i årene op til 1794, hvor der med Robespierres (der indførte festen for ”det højeste væsen”) henrettelse blev sat en stopper for den værste terror, men i en endnu mere omfattende udgave i det 20. århundrede, hvor begreber som ”homo sovjeticus” og ”den ariske race” kun alt for godt minder os om, hvad der sker, når ideologisk forblændede personer sætter alt ind på at realisere deres utopia.

Afslutning

Edmund Burkes bog, *Tanker om den franske revolution*, er et sjældent vidnesbyrd. Den er et vidnesbyrd afgivet af en mand, der så den åbenbare og aldrig før sete trussel, der lå i den franske revolution og de principper, som revolutionen byggede på. Man tør roligt sige, at den europæiske kultur og menneskene i Europa siden Burkes dage i rigt mål har fået den politiske totalitarisme at føle. Det er galt nok. Værre er det dog, at den franske revolution den dag i dag har opnået religiøs status i den almindelige tænkning. Revolutionen bliver således set som forløberen for de vestlige parlamentariske demokratier. Intet kunne være mere forkert. Det folk, der med vægt bag kan hævde at have vist en vej, hvor også den brede befolkning har fået direkte politisk indflydelse, er det engelske, der med deres lange tradition for kontrol og samarbejde med kongemagten har vist, hvordan reelle politiske rettigheder gradvist, under en til tider uendeligt langsom omformningsproces, er blevet lagt ud til bredere og bredere dele af landets befolkning. Den franske revolution, derimod, fortæller os om den politiske totalitarismes fødsel. Den trækker efter sig umådelige mængder af blod fra alle de mennesker, der måtte ofres på revolutionens alter, for på denne måde at nå ad den hurtige genvej til paradiset, til tusindårsriget.

Det er Edmund Burkes uvisnelige fortjeneste som den første at have råbt vagt i gevær overfor en metafysisk tænkning, som med søvngængeragtig sikkerhed har fået menneskene til at myrde deres medmennesker i ideologiens hellige navn. Det er en tænkning, der, hvad enten den har påberåbt sig universelle rettigheder, proletarietets diktatur

Edmund Burke

eller den enkelte races overlegenhed, har næret et glødende had til den *kristne* kultur, et had til den møjsommeligt opbyggede samfundsorden, der ikke lover paradys i det dennesidige, men derimod fastholder menneskets ansvarlighed overfor det konkrete, overfor historien, og således gør det muligt for mennesket at udøve virkelig næstekærlighed.